

25. Cemil Meriç ve Oksidentalizm¹

Ahmet KAYA²

APA: Kaya, A. (2024). Cemil Meriç ve Oksidentalizm. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (38), 435-455. DOI: 10.29000/rumelide.1439658.

Öz

Hüseyin Cemil Meriç, felsefe, sosyoloji, tarih konuları dâhil sosyal bilimlerin birçok alanında araştırmalar yapmış, yazılar kaleme almış bir düşünce adamı ise de 13 eseri, çevirileri, dile ve edebiyata dair deneme yazılarıyla Türk edebiyatının önemli şahsiyetlerindedir. Oksidentalizm, oryantalist değerlendirmelere, özellikle İslam dünyası ve nispeten diğer Asya ülkelerinden Hristiyan Avrupa'ya karşı yapılan sistematik, bilimsel yorumlamaların ve tespitlerin tümü için kullanılmaya başlanmış yeni bir terimdir. Batılılaşma, en çok çağdaşlık, modernizm kavramları ile teknoloji ve bilim olguları üzerinden tartışılmıştır. Osmanlı devleti kurulduğu günden itibaren (Yavuz Sultan Selim Dönemi istisna) genellikle coğrafyasının batısına doğru ilerleyip gelişmiştir. Viyana seferinden arzulan netice elde edilemeyince psikolojik üstünlük Avrupa devletlerine geçmiş, Osmanlı'nın görkemli gücü zamanla zayıflamaya başlamıştır. Bu durum zamanla Askeri ve teknolojik üstünlüğe, akabinde kültürel üstünlüğe dönüşmüştür. Osmanlı aydınları gerilemeyi durdurmak için kendilerince çözümler ve önerilerde bulunmuşlardır. Batılılaşma, çağdaşlaşma ve modernleşme ile aynı şey olarak algılanmıştır. Batılılaşma ve çağdaşlaşma ile ilgili her bir uygulama gerçekleştiği andan itibaren dönemin aydınlarınca tartışılmış ve oldukça etki yaratmıştır. Yaklaşık 200 yıl boyunca hemen hemen her aydın lehte veya aleyhte değerlendirmelerde bulunmuştur. Üzerine düşünülmüş, popüler mevzulardan biri hâline gelmiştir. Bu çalışmada oksidentalizmin en önemli kavramları olan Batı, Batılılaşma, çağdaşlaşma, Doğu ve Batının karşılaştırılması ve aydınların tutumunu odağına alarak Cemil Meriç'in özgün düşünceleri tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Cemil Meriç, Oryantalizm, Oksidentalizm, Çağdaşlaşma, deneme

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırma desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: %27

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 18.10.2023-**Kabul Tarihi:** 20.02.2024-**Yayın Tarihi:** 21.02.2024; **DOI:** 10.29000/rumelide.1439658

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Dr., Harran University, Department of Turkish Language and Literature (Şanlıurfa, Türkiye), ahmet.kaya@harran.edu.tr, **ORCID ID:** 0000-0002-7946-1015, **ROR ID:** https://ror.org/057qfs197, **ISNI:** 0000 0004 0595 7821, **Crossref Funder ID:** 501100007071

Cemil Meriç and Occidentalism³

Abstract

Although Hüseyin Cemil Meriç is a thinker who has done research and written articles in many fields of social sciences, including philosophy, sociology and history, he is one of the important figures of Turkish literature with his 12 works, translations, and essays on language and literature. Occidentalism is a new term that has come to be used for all systematic, scholarly interpretations against "orientalist" assessments, particularly the Islamic world and relatively Chinese (Christian) Europe. Westernization has been discussed mostly over the concepts of modernity, modernism, and technology and science. Since the day it was founded (with the exception of the Yavuz Sultan Selim Period), the Ottoman state generally advanced towards the west of its geography. When the desired result could not be obtained from the Vienna campaign, the psychological superiority passed to the European states, and its magnificent power began to weaken over time. Over time, this situation turned into military and technological superiority, and then cultural superiority. Ottoman intellectuals made their own analyzes and suggestions to stop the decline. They perceived westernization as the same thing as modernization. Every application related to westernization and modernization has been discussed by the intellectuals of the period from the moment it took place and has had quite an impact. For nearly 200 years, almost every intellectual has made evaluations for or against. It has become a popular topic. The subject of this study is focused on the most important concepts of Occidentalism, Westernization and Contemporaryization, and Cemil Meriç's original thoughts have been determined.

Keywords: Cemil Meriç, Occidentalism Modernization, Essays.

1. Giriş

Hüseyin Cemil Meriç (Meriç, 2005-Armağan, 202), okuma, araştırma ve çabalarıyla ortaya çıkan entelektüel tespitlerini makale ve denemeleriyle Türk kültürüne armağan etmiş bir aydındır. Kendisinden önce tartışılmış sosyal konulara özgün tespitleriyle katkıda bulunduğu gibi birçok konuda yeni söylemler geliştirmiştir. İdeoloji ve taraftarlık kıskacında sıkışan aydınlara karşılık norm-örnek bir aydın olmuştur.

Elbette herkes her konuda düşüncelerini sözlü veya yazılı ortaya koyabilir. Ancak açıklanan düşünceler okuyucu kitlesi tarafından farklı, yeni, özgün, etkin, doğru algılandığında kitlelerce benimsenir. Bu ölçütler ışığında Cemil Meriç, Cumhuriyet dönemi aydınlarımız içinde en fazla etki bırakmış düşünce insanlarından biridir, denebilir.

³ It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 27

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, Article Registration Date: 18.10.2023-Acceptance Date: 20.02.2024-Publication Date: 21.02.2024; DOI: 10.29000/rumelide.1439658

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Hem yaşam koşulları hem de fizyolojik engellerine rağmen bilgiye, kùltùre, aydınlanmaya yönelik çabalarıyla kendisinden sonraki nesiller için bir rol model olmuştur.

Fransızcada “Doğru” anlamına gelen Orient kelimesi üzerinden türetilmiş olan oryantalizm her ne kadar sözlüklerde “doğru bilimi” olarak geçse de zamanla birçok disiplini içerisinde barındıran bir üst kavram olmuştur. Doğru toplumlarının dilleri, kùltürleri, tarihleri ve coğrafiyaları hakkında bilgi sahibi akademisyenleri adlandırmak için kullanılan oryantalist kelimesi aynı zamanda Doğru dnyasının resmini yapan Batılı ressamı da ifade eder (Bulut, C. 33 s. 428-437). Oksidentalizm, Doğru’nun Batı algısı ile ilgili bir kavram olup Batının Doğru algısını kırmayı hedefleyen bir yapıya sahiptir (Karabulut ve Biricik, 2017).

Oryantalist kelimesi 1683’te, Doğru veya Yunan kilisesine üye olan kişiler için kullanılmıştır. 1691’de Anthony Wood, Samuel Clark’ı “Bazı doğru dillerini bilen kimse” anlamında orientalian adı ile tanıtılmıştır. Ayrıca doğru araştırmalarında uzmanlaşmış kişi manasında oryantalist kelimesi İngilizcede 1779 yılında Edward Pococke üzerine kaleme alınan makalede kullanılmıştır. (Karakas, 2018).

Avrupalıların Doğruya ilgisi, başlangıçta ticaret tedarik yollarını kontrol etme arzusu ile başlamıştır. Ardından sömürgeleştiren kendi egemenlik alanına almak istemişlerdir. Sonrasında da petrol yataklarını ele geçirmek için Doğru’yu çok iyi bilen uzmanlar/ajanlar yetiştiren akademik düzeyde eğitilere girmişlerdir. Yalnızca İngiltere’de bile aynı anda binlerce kişiye Yakın Doğru olarak bilinen, Osmanlı ve Ortadoğru olarak tanımlanan İslam coğrafiyasındaki dillerin, kùltürlerin öğretildiği eğitimler verilmiştir. Bir süre sonra aynı arzu ile diğer güçlü Avrupa ÷lkelerinde de bu çabalar yaygınlaşmış ve tüm bu bilgi üretimlerine Oriyantalizm adı verilmiştir.

Batı’nın uyguladığı oryantalizm pratiği karşısında, Doğru toplumları tepki olarak oksidentalizm dūřuncesini ve uygulamasını tedavile sunarak cevap vermeye çalışmaktadırlar (Özçelik: 2015, s. 178). Doğru aydınlar, Oryantalistlerin iyi niyetli olsalar da Doğru’ya dair bazı tespitlerini, içeriden, özünden değil, dışarıdan gözlemediklerinden dolayı yanlış çıkarımlarda bulduklarını iddia etmişlerdir. Bu durum için zamanla “Doğru’ya dair doğru ve tam tespit yapamayanlar” anlamında Oryantalist bakış deyiimi kullanılmıştır.

Oryantalizme ve/veya Oryantalist bakışa en etkili tepki verenlerin başında Amerika’da karşılaştırmalı edebiyat dalında akademik eğitim almış Filistinli Felsefeci Edward Wadie Said olmuştur (Said, 1989). İlgili literatür oldukça geniştir. Ancak bu çalışmada bu kavrama detaylı girilmeyecektir.

2. Cemil Meriç’te Oksidentalizm

Oksidentalizm, Fransızcada batı manasına gelen occident kelimesinden türemiştir. Oryantalizme muhalif bir söylem geliştirme iddiasında olan disiplin oryantalizmin yaratmış olduğu Doğru ve Doğru imajını objektif bir bakış ağıısıyla yeniden ortaya koymayı, Doğru’nun ve Batı’nın bugünü ve geçmişini akademik çalışmaların konusu haline getirmeyi amaçlamaktadır (Metin: 2013).

Mısırlı felsefeci Hasan Hanefi (1935-2021), 1992 yılında yayımladığı Muqaddima fi ‘İlm Al-Istighrab (Oksidentalizme Giriř) kitabında Oksidentalizm’i bir disiplin olarak önerdiğinde Cemil Meriç vefat edeli 5 yıl olmuştur. Ancak sonradan Oksidentalizm kavramı içerisine giren ve girebilecek her türlü fikri/dūřünsel tepki ve tespiti Cemil Meriç zaten önceden vermiştir. Zira Cemil Meriç hem Doğru’yu ve Hint kùltürünü hem de Batı kùltürünü çok iyi okuyarak analiz edebilmiş bir entelektüeldir. Tespitleri

ideolojik değil, olgusaldır. Dolayısıyla ilgili konularda düşünce ortaya koymuş birçok kişiden daha isabetli değerlendirmelerde bulunmuştur.

Batılılaşma (Garphlaşma), Osmanlı devlet merkezi İstanbul'un coğrafi konumunun batısına düşen, çoğunlukla Hristiyanlık kültür havzası olan Avrupa ve sonraki yıllarda Amerika coğrafyası üzerinde gelişen kültür, medeniyet, bilim ve teknolojiyi geliştiren topluluklarla/devletlerle benzeşmeye çabalama faaliyetlerinin genel tanımıdır. Sonraki yıllarda etkileşim diğer ulusları da kapsayacak şekilde genişlemiş ise de 1950'lere kadar kültürde daha çok Fransız, Askeri teknolojilerde Alman ağırlığı daha fazladır. Çağdaşlaşma (asrileşme, muasırlaşma) ise modernleşme kavramıyla eş tutulmuş hatta Avrupahlaşma tabiriyle daha net bir gönderme yapılmıştır.

Mezkûr terimlerin ilk kullanılmaya ve evrimleşmeye başlaması, Osmanlı Devleti'nin 16. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa devletleri karşısında gerilemeye başlamasıyla ortaya çıkmıştır. Aydınlar imparatorluğun çözümlene tehlikesini hissetmeye başladığında çözüm için yönünü Batı'ya çevirmeye başlar. Batı medeniyetini anlamaya, yorumlamaya ve uygulamaları Osmanlı'ya aktarmaya çalışmışlardır. Aslında bu süreçten itibaren Batılılaşma dediğimiz olgu her ne kadar toplumun her kesimi tarafından benimsenmemiş olsa da değişim başlamış olur. 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı, devletin stratejik kararı olarak resmen ilan edilmiş olur. Bu dönemden önce de Batılılaşmaya temayül başlamış ise de devletin ve halkın kitlesel şekilde Batı'ya yönelmesi bağlamında bu ferman milat kabul edilir.

Tanzimat Dönemi'nden itibaren Osmanlı/Türk aydını Batılılaşmayı ciddi şekilde değerlendirmeye başlar. Genellikle Batılılaşmanın bizi batı devletlerine benzeteceğine ve dolayısıyla bir Batılı gibi zengin bir kültür, ekonomi düzeyine yükseleceğimize inanılırken, kimi aydınlar ise bunun olamayacağını zira Batı ile Doğu'nun bambaşka medeniyetler olduğunu dile getirir. Doğu ile Batı'nın farklı medeniyetler olduğunu, bir medeniyetin bir diğer medeniyeti direkt ve tamamen ıktibas edemeyeceğini söyleyenlerden biri de yakın dönem aydınlarından Hüseyin Cemil Meriç'tir (12 Aralık 1916-13 Haziran 1987).

2.1. Cemil Meriç'in kitaplarının içeriklerinde Oksidentalizm

Cemil Meriç, 1938 yılında henüz ilk gençlik çağında Gaston Jese'nin bir kitabını ve Stalin'in Pratik ve Teori kitabını çevirerek Batı'nın entelektüel dünyasına girmiştir. İlk telif kitabını yayımlayacağı 1964 yılına kadar da Batı'dan çok değerli kitapları tercüme ederek âdeta batıyı iliklerine kadar okuduğunu görmekteyiz.

Cemil Meriç, 1964' te yayımlanan ilk telif kitabı olan Hint Edebiyatı adlı eseriyle en başından durduğu yeri belirlemiştir. Bakış yönünü Doğu'dan Batı'ya yöneltmiş bir aydındır. Hint medeniyetini Batı medeniyetinin kaynağı olarak görür. Büyük bir keşif duygusuyla Hint kültürüne ve Hint edebiyatına ışık tutar. Meriç, kültürün/medeniyetin asıl kaynağına gitme isteği duymuş ve önünde Hint kültürünü bulmuştur:

Avrupa'da dolaşmaktan bıkmıştım. Ruhumun susuzluğunu ne Atina doyurabiliyordu ne Roma. Şiirin, düşüncenin, imanın kaynaklarına çıkmak istedim. Önümde Ganj vardı (Meriç, 1980, s. 59).

Cemil Meriç Hint kültüründen dünyayı görür. Hint öğretilerinden birçok şeyi öğrendiğini söyler:

Vecdimi mısralaştırdım Hint'te. Özleyişlerimi, heyecanlarımı, keşiflerimi kitaplaştırdım. Hint'ten tesamuhu öğrendim. Düşüncenin gökkuşuğunu bütün renkleriyle sevmeyi öğrendim. Peşin hükümlerin mahpesinden kaçmayı, hakikatin çeşitli yönlerine eğilmeyi, hayatın her tecellisine saygı beslemeyi öğrendim (Meriç, 1980, s. 270).

Hint Edebiyatı kitabının 1976 yılında genişletilmiş ikinci baskısını yapar. Fakat bu baskıda eserin ismi Bir Dünyanın Eşiğinde olarak değiştirilir.

Cemil Meriç, toptan bir Batı karşıtı değildir. Saygı duyduğu, takdir ettiği kişiler hakkında araştırmalar yapmaktan geri durmaz. 1967 yılında Saint-Simon: İlk Sosyolog-İlk Sosyalist adlı kitabında sosyolojinin atası saydığı Saint Simon üzerine düşüncelerini aktarır. Cemil Meriç'e göre Saint Simon, Marx'a ilham veren, onda ufuk açan kişidir:

Ganj kıyılarında dört yıl dolaştıktan sonra Avrupa'ya döndüm. Çağımız St. Simon'la başlıyordu. St. Simon hem endüstri devriminin ideoloğu idi hem sosyalizmin. Comte'un Durkheim'in, Marx'ın hocası... Saint Simon kutupları ahenkleştiren adamdı. Hem akıl hem gönül. Zirveleri ve uçurumlarıyla büyük ve bütün... Fransa bir zelzeleden çıkmıştı. Yakılan şatoların, devrilen kiliselerin harabeleri ortasında yeni bir dünya kurmak... Aydını bekleyen vazife böylesine güç, böylesine şümüllü idi. Biz de bir fetret dönemini yaşıyorduk. Mazinin değerleri altüst olmuş, yeni bir değerler levhası kurulamamıştı. Devrin sonu Fransa'sına benziyordu. Ülkemizin kör düğümlerini çözmek için on dokuzuncu asrın en ansiklopedik kafasından faydalanamaz mıydık (Meriç, 1980, s. 179)?

Cemil Meriç, Pierre Joseph Proudhon'un sosyoloji anlayışını, sosyoloji tarihindeki yerini ve sosyoloji hakkındaki düşüncelerini açıklamıştır. Sosyalizm ve Sosyoloji Tarihinde Pierre Joseph Proudhon (1809-1865) adlı kitabı önce bir konferans metni olarak hazırlamıştır. Sonra 1969'da Fakülte Matbaasında kitapçık şeklinde basılmıştır. Bu eserle Batı dünyasını sosyolojik bir analize tabi tutar.

Düşünsel bakımından olgunlaşma sürecindeki Cemil Meriç, ilk olarak Bu Ülke kitabı ile entelektüel varlığını hissettirir. Bu kitap beş bölümden oluşmaktadır. İlk Bölüm Siham-ı Kaza, Nefi'nin aynı adlı eserine bir göndermedir. Doğu'daki eksik ve yanlış noktalar üzerinde durur. Oklar, bir Türk aydınlarına bir Batılılara yönelir. Kavramları sıralar ve açıklar. Sağ ile Sol'u tanımlar, asıl "Gerici Kim?" diye sorar. Kimliğini, geçmişini, irfanını kaybeden Türk'ü sorgular ve tespitlerini dile getirir.

Önce mefhumları aydınlatmaya çalıştım: Sağ-sol, ilerici-gerici. Sonra, felaketlerimizin kaynağına eğildim: Uydurma dil. Batının ve Batıcıların can evine atılan kaza okları. 'Bu Ülke' yarım asırlık tettebbuun bir sanatçı mizacından süzülen usaresi. Bir mesaj, daha doğrusu bir çığlık... Kesif, dertli, derbeder...(Meriç, 1980, s. 78).

İlk bölümün ikinci kısmı, Batı karşısında zihnen yenilmiş aydınları konu alan Müstağripler başlığını taşımaktadır. Kaybolan bir imparatorluğun çöküşünü gözler önüne serer. Ona göre hep bir yerlere kaçış vardır. Önce Divan edebiyatıyla İran'a, en son Tanzimat'la birlikte çareyi Batı'ya kaçış ile özümüzü aramışız. Son kaçışta kaybolduğumuz kanaatindedir.

İkinci bölümde "Biz ve onlar" kavramlarını irdeler. İki medeniyeti var eden öğeleri ve yapı taşlarını irdeler. Batıyı dini üzerinden değerlendirir. Ardından bu iki medeniyeti akıl süzgecinden geçirir. Türk'ün/İslam'ın Batı ile tutarlılığını ölçer.

Cemil Meriç, üçüncü bölümde “Münzevi Yıldızlar” başlığı altında, inzivada birer fikir hizmetkârı dediği, düşünceleriyle iz bırakan kişileri anlatır: Dante, İbn-i Haldun ile Vico, Camoens, Scott, Balzac, Lamennais, Tagor, Said Nursî, Kemal Tahir, Kerim Sadi.

“Fildişi Kuleden” başlığını taşıyan dördüncü ve “Baki Kalan” başlığını taşıyan beşinci bölümlerde de Doğu ve Batı’ya karşı aynı tavrı sürdürür.

Cemil Meriç, *Bu Ülke* kitabında ortaya koyduğu düşüncelerini tohuma benzetmiştir. 1974 Yılında yayımladığı *Umrandan Uygarlığa* kitabı ile düşüncelerinin tomurcuk halini aldığı söyler. Ona göre aradaki fark bir önceki duruma göre büyümüş, olgunluğa ermiş, dolup fıskırmış engin düşüncelerdir:

Umrandan Uygarlığa, *Bu Ülke*’nin devamı. Zamanla çiçekleşen tomurcuk düşünceler. Kavga hep aynı kavga, yalnız belgeler daha bol, şahitler daha kalabalık. Değer hükmü: Yazar, biraz fazla ukala, kitap biraz fazla dağınık (Meriç, 1980, s. 139).

Cemil Meriç hem bu eserinde hem de sonraki eserlerinde sürekli üzerinde duracağı Batılılaşma ve çağdaşlaşma kavramlarına açıklamalar yapar. “Çağdaş uygarlık düzeyi” kavramının Batı’yla kıyaslanmasına karşıdır. Bu kitapta Asya ile Avrupa sürekli bir hesaplaşmaya tabi tutulur:

Zirvelerle uçurumlar arasında bir diyalog. Büyük acıların ve büyük ümitlerin kitabı... Bir devrin, daha doğrusu bir medeniyetin muhakemesi... Asya’nın Avrupa ile hesaplaşması... Göz karartan bir düşüşün grafiği (Meriç, 2005).

Bu Ülke ile düşüncelerinin ilk tohumlarını attığını söyleyen Meriç, 1978 yılında yayımladığı *Mağaradakiler* kitabı ile bu tohumların olgunlaştığını ve ağaca dönüştüğünü ifade eder:

Bu Ülke tohum, *Mağaradakiler* ağaç. *Bu Ülke*’deki tohumların henüz hepsi ağaçlaşmadı. (Meriç, 1980, s. 251).

Meriç, *Mağaradakiler* ile bir çağın muhasebesini yaptığını söyler. Türk aydınını inceleyip tespitlerde bulunur. Batı’ya karşı her halükârda muteriz bir tavır ortaya koymaz. Temel kurgu özeleştirmedir. İğneyi kendisine (Doğulu aydınlara), çuvaldızı başkasına batırır. Dönemin aydınlarını çok şiddetli eleştirir.

Mağaradakiler bir çağın muhasebesi, bir nevi öz-eleştiri. Başka bir deyişle, aydın denen mahlûkun monografisi. Zaman zaman insafsız fakat daima samimi...(Meriç, 1980, s. 252)

Ana bölüme geçmeden önce kavramları açıklar. Entelektüellik ile ilgili bazı tartışmalı konuların üzerinde durur:

İnsanlık aynı sefil putlara tapan bir şaşkınlık kfilesi. Hakikatte mağaranın içi de dışı da bir... 150 yıldır bir gölgeler âleminde yaşıyoruz. Kitap, kendi insanından kopan aydının trajedisini. Amacı yer altı mağarasına bir parça aydınlık getirmek...(Meriç, 2008).

Cemil Meriç, 1980 yılında yayımlanan *Kırk Ambar* kitabında da edebiyat, felsefe, ideoloji, Avrupalılaşma kavramları üzerinde durur.

Cemil Meriç 1981 yılında *Bir Facianın Hikâyesi* kitabını yayımlar. Osmanlı Devleti’nin çöküşü hakkındaki düşüncelerini karşılaştırmalı olarak verir. Avrupa’nın son dönemlerini Anarşizm ve Terörizm

kavramlarıyla ilişkilendirir. Osmanlı Devleti'ni ise son dönem padişahlarının uyguladığı politika ve bu padişahların yönetiminde gerçekleşmiş olaylar üzerinden yorumlar.

1983'te Maxime Rodinson'dan çevirerek yayımladığı Batı'yı Büyüleyen İslam Cemil Meriç'in de çok faydalandığı düşünsel eserlerdendir. Eserde Rodinson, dönem dönem Batı'nın İslam'a bakışını inceler.

Kültürün esas kaynağının Doğu olduğunu savunan Cemil Meriç'in Işık Doğudan Gelir (1984) kitabı daha çok din üzerinden okumalarının ürünüdür. Doğu ile Batı'da yazılmış kült eserleri inceler. Kutsal kitapların içeriği ve konuları üzerine yorumlar yapar.

Cemil Meriç, 1986 yılında yayımlanan Kültürden İrfana eserinden daha önce, birçok kez değindiği kültür ve irfan kavramları üzerine görüşlerini ve ikisi arasındaki etkileşimi ele almıştır. Kültürü Batı medeniyetinin, irfanı ise Doğu medeniyetinin üretimleri olarak görür. Türk aydını Batı'ya yönelmeye başlayınca irfandan kültüre geçiş olmuştur. İrfanın net bir tanımını yapmayan Meriç, irfanı somut bilimlerin ötesinde, kültüre göre daha kucaklayıcı ve kapsayıcı bulur. Kültür kelimesi daha çok maddi üretim ve bilimleri kapsarken irfanda manevi boyut da vardır. İrfanın manevi yönü ise Doğu'ya özgü bir özellik olarak kendini gösterir. Cemil Meriç daha kapsayıcı ve manevi boyutu olduğundan irfanı tercih edecektir.

Cemil Meriç'in 1992-1993 yılları arasında 2 cilt olarak yayımlanan Jurnal 1 ve Jurnal 2 eserleri, dönemin aydınları, önde gelen devlet adamları, güncel olaylar ve günlük yaşantısı üzerine yazdığı eseridir. Meriç, özellikle Tanzimat dönemi aydın ve sanatçıların Batı karşısındaki tavırlarını sorgulamıştır. Yaşadığı döneme tanıklık etmiş ve damga vurmuştur.

3. Kavramlar üzerinden Oksidentalizm

Cemil Meriç, bir kavram tartışılacaksa her şeyden önce terim düzeyinde bile kelime karşılığının izah edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Öncelikli iş olarak kastın ne olduğu ile ilgili anlamca okuyucuyla mutabakatın kurulması olmalıdır. Bir terim için herkesin farklı anlamlar yüklemesini doğru bulmaz. Bunun için ilk yapılması gerekenin kavramın/kelimenin sözlükteki karşılığının bulunup oradan itibaren müzakere edilmesini ister:

Kelimeleri tarif etmeden girişilecek her tartışma kısır kalmağa mahkûm (Meriç, 1981).

Cemil Meriç, Türk insanının Batı'yı gelip geçici bir rüzgâr olarak tanıdığını söyler. Türk insanı hâlâ kendini tanıyamamış, kendi geçmişini bilmeden geleceğini Batı ile inşa etmeye çalışmıştır. Ancak hem hayatın hem de bilimin kanunları bunun olmayacağını göstermiştir. Alt yapısını inşa etmemiş bir medeniyetin, tamamlanmış ve sürekli üzerine kat çıkmış bir yapının üzerine inşa edilmesi pek gerçekçi olmayacaktır. Meriç, eserlerinde sürekli bunu dile getirmiş ve zorunlu olarak bu sevdadan vazgeçilmesini söylemiştir. Deneme-yazılarında sürekli olarak Doğu ile Batı medeniyetlerinin karşılaştırmasını yaparak Doğunun Batıya eklenmesinin neden mümkün olmadığını anlatmaya çalışmıştır.

3.1. Kültür/ Medeniyet

Cemil Meriç, Batılılaşma ve çağdaşlaşma kavramlarını açıklamadan önce bir medeniyetin çöküşünü çözümlenmek ister. Batılılaşma kavramını değerlendirmek için bir medeniyetin ne şekilde var olup geliştiğinin, hangi şartlarda çöktüğünün bilinmesi gerektiğini belirtir. Ona göre medeniyet, çok sayıda

bileşenden oluşan bir bütündür. Değişim tek düzlemde gerçekleşmez. Her medeniyet kendi ürettiklerinin dışında etkileşim içinde olduğu diğer medeniyet öğelerini de eklemleyerek gelişir. Meriç'e göre bir medeniyet başka bir medeniyete kolonileştirilerek, aşılana ve faydalanılarak aktarılmaktadır:

Meriç'e göre kolonileştirme, bir devletin kendisinden daha güçsüz başka bir devletin topraklarında işletmeler açarak ve (sanki) kendi korumasına almış gibi davranmasıdır. Bu yöntemle kendi kültürünü o zayıf devlete aktarır. Kolonileşmeye maruz kalan devletin halkı ise isteyerek veya istemeden baskın devletin kültürünün etkisine girer.

Cemil Meriç, "aşılama yoluyla medeniyet aktarımı" yöntemini ise tehlikeli bulur. Çünkü aktarılan medeniyet açısından aşı tutmadığında çok olumsuz sonuçlar doğuracağını öngörür.

Meriç, "faydalanma yoluyla medeniyet aktarımı" yöntemini ise bir medeniyetin kendisini inşa etme sürecinde bir başka medeniyetten üretim öğelerini alırken, o medeniyeti içine dâhil etme süreci olarak tanımlar. Örnek olarak da Osmanlı'nın yaptığı aktarımı gösterir. Ancak Osmanlı uygulamada başaramamıştır. Faydalanma ana kültüre destek olabilecek ve besleyebilecekken esas kültürün yerine geçmeye çalışmıştır. Bu da toplumsal kırılmalara ve sancılara sebep olmuştur. Mevcudun tamamen atılıp yerine yenisinin ikamesi mümkün değildir. Medeniyetin kendi bünyesine uyumlu olması hâlinde gelişebileceğini belirtir:

Her orijinal medeniyet, ayıklayıcı bir uzviyettir. Yalnız kendi bünyesine uyan unsurları alır (Meriç, 2020, s. 109).

Meriç, her kültürü bağlantısız/bağımsız bir varlık alanı olarak görür. Kültür, gücü oranında başka kültürlerle kapalı, yalnızca kendi kendisini anlayabileceğini belirtir. Medeniyeti kültürün son aşaması ve olgunlaşmış noktası olarak görür:

Yaşayan her kültür yabancı kültürlerle kapalıdır. Yalnız kendi kendini anlayabilir, yalnız kendi insanları tarafından anlaşılabilir. Her kültür, ferdin geçirdiği merhalelerden geçer: Çocukluk, gençlik, olgunluk, ihtiyarlık. Amacına ulaştıktan, ideasını gerçekleştirdikten sonra katılaşır, yaratıcı gücünü kaybeder, medeniyet olur (Meriç, 2020, s. 111).

Kültür ve medeniyet kavramlarını ayıştıran Cemil Meriç iddialı bir tez ileri sürer: "... kültürün ömrünün sonsuz fakat medeniyetin ömrünün ise en fazla 600 yıl olduğunu..." söyler. Tarihten silinmiş her medeniyetin ortak sonucu olarak bir çıkarımda bulunur: Her medeniyet, etkinliğinin sonuna geldiğinde geçmişte elde ettiği başarılarla övünür, geçmişle avunur. Sonuçta ölümü gerçekleşip taşlaşarak bir anıta dönüşür. Yerini başka bir medeniyete bırakır.

Her medeniyetin özgün bir kültürü, o kültürü meydana getiren farklı geçmişleri/gerçekleri olduğunu söyler. Bu gerçekler yüzyıllar süren tarihsel süreçler içerisinde olgunlaşmıştır. Her bir medeniyet farklı olgunlaşma süreçleri geçirdiği için gereksinimler farklıdır. Dolayısıyla ülkeleri de farklı olacaktır. Cemil Meriç, her medeniyetin özgün ruhu olduğunu ve bu ruhların birbiriyle kaynaşamayacağını söyler:

Her kültürün, kendine mahsus bir ideası, hayatı, hissi ve ölümü vardır. Bir tek rakam mefhumu veya matematik ilmi yoktur, bir tek ruh kavramı veya psikoloji yoktur, bir tek felsefe ilmi veya modeli yoktur. Kaç kültür varsa o kadar matematik, felsefe, psikoloji veya güzel sanatlar vardır. Her büyük kültür tektir ve her alanda kendi dilini konuşur (Meriç, 2020, s. 62).

Öncelikle her medeniyetin kendi içerisinde bir bütün olduğu kabul edilmelidir. Bir medeniyetin ıslahatlar yoluyla başka bir medeniyete benzetilmeye çalışılması mümkün değildir. Benzeri bir faaliyetin yapılabilmesi için daha önce hiçbir şey yaşamamış, okumamış, düşünmemiş, hissetmemiş bir medeniyetin bulunması ve bütün bir medeniyetin ona aktarılmasıyla olabilir. Batı'nın Doğu'ya tamamen aktarımı ve Doğu'nun da Batı gibi düşünmesini ummak fantastik bir hayaldir.

Meriç, bir çözümleme yapar: Taklit etmeyi en büyük hata sayar. Batıdan kültür alıntılamanın şuuruz bir taklide dönüştüğünü, taklit etme eyleminin ise taklit edilenin yüceltilmesi sonucunu doğurduğunu söyler. Taklit eden ise yenilgiyi en baştan kabul etmiş olur. Osmanlı Batı'yı birebir taklit etmekle Batı'ya yenildiğini kabul eder:

Batı'yı her alanda taklit etmek, hataların en büyüğü. Her meçhule her nev-zuhura âşığız. Mahzurlarını bilmediğimiz şeylerin, kemâllerine inanıyoruz. Gerçek dünyanın dışındayız. Hakikati bâtıla; aşıkârı hayale; hidayeti dalalete; vakı'ı, gayr-ı vakıa; mümkünü muhale katarak, en akla uzak tertip ve tasavvurlardan mutluluk bekliyoruz. (Meriç, 2020, s. 63)

Meriç, Batı'dan yararlanmaya karşı değildir. Bunun taklit yoluyla olmasına karşıdır. Bugün bile Batı'nın her türlü deneyimlerinden yararlanılabilir. Türk aydını düşüncesizce en kolay yönleme yönelmiştir. Yabancı bir medeniyetten yararlanmanın yolu kendi medeniyetimize uydurmak veya yakınlaştırmak olmalıdır:

Evet, Batıyı taklit bizi tam bir başarısızlığa götürdü. Ama yine de bu medeniyetten geniş ölçüde faydalanmak zorundayız. Ne var ki, bunun yolu ahmakça bir taklit değildir. Başka kavimlerin tecrübelerinden ders almalıyız. Yabancı bir medeniyetten faydalanmak, onu kendi medeniyetimize uydurmak ve yakınlaştırmakla olur (Meriç, 2020, s.63).

Her kültür kendi içinde bir büyük bütün ise de dünyada birçok kültür bulunduğundan birbirine eş/benzeş medeniyetler vardır. Tüm dünyayı kapsayan bir felsefeden söz edilemez. Bir kültür için başka bir kültür ancak yardımcı öge olarak alınabilir. Bir bütün olarak alınıp kullanılamaz. Her kültür kendi insanına uyumludur. O kültürü meydana getiren yine o halktır. Kültür, insanlara dayatılamaz. Zorla uygulanamaz, hissettirilemez. Halk ihtiyacı olanı üretir, kullanır. Hatta çoğu zaman kullandığının farkında değildir. Ben sana kültür iktibas ettim al kullan demek geçersizdir.

Cemil Meriç Işık Doğudan Gelir adlı eserinde bu konu hakkında uzunca değerlendirmeler yapar:

Bir değil birçok kültürler vardır dünyada; değerce birbirine eşit kültürler. Her büyük kültür tektir ve her alanda kendi dilini konuşur, başka kültürlerin anlayamayacağı bir dil. Cihanşümül bir felsefeden söz edilemez. Bütün büyük kültürlerin aynı şekilde kabul ettiği aynı tarzda anladığı, aynı yönde yorumladığı hiçbir inanç veya değer yoktur. Hiçbir kültür bütünüyle iktibas edilemez. Bir kültürün unsurları başka bir kültür için ancak malzeme olarak kullanılabilir. Yaşayan her kültür, yabancı kültürlerle kapalıdır. Yalnız kendi kendini anlayabilir, yalnız kendi insanları tarafından anlaşılabilir (Meriç, 2021).

Cemil Meriç, Umrandan Uygurlu adlı eserinde Osmanlı'nın Avrupa taklitçiliği üzerine değerlendirme yaparken taklidin sosyolojik-toplumsal alt yapısını da açıklar. İbn-i Haldun'un Mukkadime'si üzerinden çözümleme yapar. İbn-i Haldun, taklidin kökenini anlamaya çalışır, taklidin sebeplerini açıklar.

Meriç, diğer ülkelere tahakküm eden bir üst medeniyetin varlığından söz etmez. Ona göre her medeniyet kendi kültürlerinden doğar, olgunlaşır ve sonuçta yerini başkasına bırakmak üzere ya tamamen silinir

ya da anıtsal bir özellik kazanır. Nitekim Antik Yunan ve Roma'dan geriye anıtsal heykellerden başka bir şey kalmamıştır.

Güçlü dönemler geçirdikten sonra etkisi azalan, yaşlanıp beli bükülen milletlerin varlığına dikkat çeker. Her medeniyet bir süre başka medeniyetin baskısı, gölgesi altında yaşar. Şu an Doğu'nun Batı karşısındaki durumunun geçmişte tam tersi yönde olduğunu söyler:

İhtiyarlayan, belleri bükülen, bunayan milletler var. Orta Çağ'da, Avrupa Doğu, Asya Batı'dır. İbn Haldun Bergson'dan çok daha Batılı... Aryalı akıncıların zincire vurduğu siyah derililer fatihlerinden çok daha medeni idiler. Kuzeyli barbarlar, yırtıcı sürüler halinde, sulhçu ve ilerici kavimlerin mezarcısı olmuşlardır. Yani kaba kuvvet, mızrak veya kılıç munisleşen, incelen olgunlaşan insanı yenmiştir (Jurnal I, s. 54).

Meriç'in Avrupa'yı Doğu'dan üstün gördüğü yönleri de vardır: Daha ince, daha teknolojik, daha ileri bir medeniyet ama daha ince kılıç, daha öldürücü teknoloji, daha ileri bir zulümdür. Doğu, Batılı olmayı seçtiği için geriye düşmüştür. En kötüsü Avrupa'nın azat kabul etmez kölesi olmayı tercih etmiştir:

Ya Batılı olacağız yahut Batı'nın azat kabul etmez sömürgesi (Meriç, 1997, s. 15).

Cemil Meriç'e göre Doğu ile Batı asla birbiriyle uyuşamaz, birbirlerine dönüşemez. Haçlı seferlerinin başlangıcından beri gerçekte birbirlerinin antitezidirler. Doğulular, tüm Kur'an mushaflarını yaksak, tüm camileri kapasa bile Batılılar için tekbir getirerek kendilerine saldırmış askerlerdir. Batı medeniyeti tüm maddeciliğine rağmen işçi sınıfı ve hatta Marksist'i bile son aşamada Hristiyan'dır. Ne Avrupa Doğu'yu tanır (öyle bir isteği de yoktur) ne Doğu çok iyi bir şekilde Avrupa'yı tanır. Tanımak ister fakat Avrupa'nın kendisinden verdiği ölçüde, fazla öteye geçemez. Biri İncil ile diğeri Kur'an ile muhakeme eder:

Avrupa insanı Doğu'yu tanımaz. Avrupa insanı kalabalıktır. İslam'la Hristiyan Haçlı seferlerinden beri tezle antitezdir. Bütün Kuran'ları yaksak, bütün camileri yaksak Batı insanının gözünde Haçlı Seferlerinin yalnkılıç ve tekbir getiren cundileriyiz. Avrupa'nın bir nevi tezadı idik. Yani kıtayı tamamlıyorduk. Şimdi maymunuyuz. Yani hiçbir haysiyeti, hiçbir hikmet-i vücudu olmayan ananesiyiz, haysiyetsiz, sırnaşık gölgesi. Avrupa materyalizmine rağmen Hristiyan'dır. Hristiyanlık Doğu ismi anılır anılmaz şahlanıverir. İşçisi de Marksisti de Hristiyan'dır hep Avrupalının. Durup dururken Hristiyan değildir belki. Ama Hristiyan bir devletle Müslüman bir devlet arasında bir tercih yapmak gerekince saf kan Hristiyan'dır (Meriç, 1997, s. 384).

Meriç, Kültürden İrfana adlı eserinde bir medeniyeti ekonomik açıdan gelişmesi üzerinden de yorumlar. Gelişmeyi maddi ve manevi yönleri olarak ikiye ayırır. "Bir medeniyetin her alanda gelişmesinin, üstünlük kurmasının mümkün olmadığına..." inanır. Bir toplumun sanayileşmiş ve teknik olarak ileride bulunması o toplumu daha sosyal ve daha ahlaklı kılacağı sonucunun çıkarılamayacağını belirtir. Bir toplumun sanayileşmiş olması ile sosyal hayatının da aynı oranda olgunlaşmasını sağlamaz. Bilgeliliği ve adaleti paralel artış göstermez. Toplumun ilerleyişi sanayi ve teknolojik alt yapısı ile alt yapı faaliyetlerine bakılarak değerlendirilemez. Bu üstünlük olsa olsa maddesel, teknolojik bir üstünlüktür. Dolayısıyla Batılılaşmayı sadece madde üzerinde gerçekleşen bir üstünlük olarak görür. Meriç, ahlaki açıdan Avrupa'dan alınması gereken tarafların olduğuna inanmaz:

Bir toplumun teknik ve ekonomik alanda daha ileri olması, sosyal ve ahlaki bakımdan da ileri olmasını gerektirmez. İktisadî kalkınma gerçekleşince toplumun üyeleri arasında daha kâmil münasebetler

kurulmaz mutlaka. Ne bilgelik artar ne adalet şuurı. Belki aksi olur. Zira iktisadî gelişme ile insanın insanı sömürmesi daha da keskinleşir. Kısaca toplumların ilerleyişini yalnız ekonomik ve teknik seviyeye, başka bir deyişle, alt yapıya bakarak değerlendiremeyiz. Daha doğrusu tek ölçü bu değıldir (Meriç, 2017).

Cemil Meriç, Avrupa'dan sadece tekniğin alınmasını isteyenleri onaylamaz, yalnızca tekniğin alınmasını mümkün görmez. Meriç'e göre tekniği var eden düşüncedir. Teknik ile düşünce birbirinden ayrılmaz bir bütündür. Doğu ile Batı'nın düşünüş yöntemleri, biçimleri farklıdır. Doğunun aksine olarak Batı akla dayanır. Doğu'da dinî gelenekler yeni düşünme biçimine engel olmaktadır. Bu durumun sonucu olarak Batı'nın gerçekliğe Doğu'nun ise göreneğe dayalı bir yaşam kültürü oluşmuştur. Batı tüm gerçekliğini dinden bağımsız olarak kabul eder ve inşa eder. Bilimin kanunları içerisinde değerlendirir. Doğu'da ise dinî görenekler önceliklidir.

Dinde görenek, Müslüman âleminin yenilikleri benimsemesine engel olmuştur. Fikren ilerleyen bir Müslüman, mensup olduğu camiadan ahlak ve maneviyatça kopuyor. (...) Doğu'da bütün ilimler bir veya daha ziyade madde-i nakliye üzerinde kurulur, Batı'da akıl ve tecrübe üzerine. Doğu göreneğe dayanır, Batı gerçeğe (Meriç, 2017 s. 152).

Batı medeniyetine en etkili eleştirileri yapan Cemil Meriç, iyi yönlerinin de olduğunu söylemektedir. Batı medeniyeti, içerisinde hürriyeti barındırdığından sürekli gelişen bir medeniyettir. Osmanlı'nın eski medeniyeti asırlar önce canlılıklarını kaybetmiş, geriye anıt bir medeniyet hâlini alan Arap ve Acem'e dayandırır. Bu iki medeniyetten alınacak pek bir şey kalmamıştır. Bununla birlikte Osmanlı'nın, yağmacı bir ruhla Batı medeniyetinden yaptığı gelişi güzel taklitçi aktarımı da doğru bulmaz:

Türk milleti, yüz yıldan beri zaten Avrupa'yı taklit ediyor, gelişi güzel bir taklit (Meriç, 2017, s. 153).

3.2. Çağdaşlaşma

Genellikle "çağdaşlaşma", "Batılılaşma" terimi ile birlikte kullanılmaktadır. Aynı ayrı kullanımları hâlinde bile kavramsal olarak diğerini kapsar şekilde algılanıp yorumlanmıştır.

Cemil Meriç, "çağdaşlaşma" kelimesine itiraz eder. Daha önce yöntem olarak benimsediği gibi yine kelimenin sözlükteki birincil anlamı üzerinden yorumlar. Çağdaşlaşma dendiğinde; çağ birileri midir ki, çağdaş olmak için o birilerine denk olmak gereksin? Böyle olunca, bu birilerinin Avrupalıların gibi algılanmasını peşinen kabulü anlamı çıkmaktadır. Bu durumu korkunç bulur.

Yani çağ bir daire midir ki, bir kısım insanlar bunun içinde, bir kısmı da dışında yaşasın? Bu korkunç bir şeydir. Biz çağdaşlaşmayı kabul ettiğimiz andan itibaren biçareliğimizi, elimizin kolumuzun bağılı olduğunu, efendimizin Avrupa olduğunu kabul etmiş oluruz (Armağan, 2020, s. 79).

Çağdaşlaşma kelimesinin varlığına dahi itiraz eder. Zira kendilerine atfen üretilmiş bu kelimeyi bizatihi Avrupalılar kullanmamışlardır. Hatta hiçbir dünya lüğatinde bile böyle bir kelime olmadığını iddia eder. Çağdaşlaşmayı, Batı özentili Osmanlı-Türk aydınlarının uydurduğu bir kavram olarak görür. Çok şiddetli reddeder:

Haddizatında çağdaşlaşma kelimesi Avrupa'da hiç kullanılmadı. Bunu bizim tatlı su Frenkleri uydurdu. Avrupa çağdaşlaşma değil, modernleşme diyor. Çağdaşlaşma mefhumu dünyanın hiçbir dilinde ve

lügatinde yoktur bizden başka. Biz çağdaşlaşma diye kendimizi idama mahkûm ediyoruz (Armağan, 2020, s. 79).

Avrupa’da batılı yazarlar tarafından yazılmış birçok sözlükte bu kavramın bulunmadığından bahisle sözlükte bile olmayan bir kelimenin varlığını reddederek “Çağdaşlaşma diye bir şey yok. Herkes çağdaştır.” der.

Genel kabulün aksine Meriç bizzat Batı’yı çağ dışı bulur. İnsanlığa düşman, vahşi bir medeniyet olarak tanımlar. İlla çağdaşlık diye bir ölçüt tutturulacaksa Avrupa’nın en çok çağdışılık tanımına gireceğini iddia eder.

Batiya nispetle çağdaşlaşma kavramını reddeden Meriç, “Batılılaşma” kavramının varlığını kabul eder. Yine kelimenin kavram sınırları içinde bir karşılığının olduğunu, onun da Batılılaşmanın aynı zamanda dinî boyutunun bulunduğunu, Hristiyanlaşma ile aynı şey olduğunu söyler. Batılılaşmayı, gayrimüslimler için kullanılan en sevimsiz kelime olan gavurlaşmak olarak görür. Bu çaba içerisine girenleri de tahkir ederek maskaralaşmak olarak tanımlar:

Çağdaşlaşmanın halk vicdanında adı asrileşmektir, asrileşmek, yani maskaralaşmak, gâvurlaşmak... (Meriç, 2005, s. 99).

Meriç, kişilerin tercihine karşı hoşgörülü değilse bile en azından kayıtsızdır ancak bunun çağdaşlaşma olarak dayatılmasına karşıdır:

İsterseniz Hristiyanlaşın. Fakat çağdaşlaşma ne oluyor! (Meriç, 2005, s. 79).

Cümle kurgusal olarak soru cümlesi ise de soru işareti (?) değil de ünlem (!) işaretiyle bitirilmesi bu kavramlara karşı şiddetli tepkisini göstermektedir. Yani sıradan bir sohbet tonunda fikir beyan eden bir mütefekkir değil, öfkesini haykıran bir dava adamı görüntüsü vermektedir.

Meriç, mezkûr konularla ilgili en net düşüncelerini, Umrandan Uygurlu’ya adlı eserinde; yeni, modern Türkiye Cumhuriyeti’nin kültür kodlarını ilk elden yazan, sorumluluk sahibi olarak davranan ve yeni önermelerde bulunan Attila İlhan’ın Hangi Batı adlı eserini eleştirirken açıklar. “Çağdaşlaşma ile batılılaşma arasındaki fark” dediği bölümde düşüncelerini söyler. “Bu iki mefhum arasındaki fark “ne demek?” diye sorgular: Batılılaşma kavramı eskiyince hemen ardından bir yalan olan “çağdaşlaşma” ileri sürülmüştür. Çağdaşlaşma kavramı Batılılaşmaya oranla daha fazla giydirilmiş, süslendirilmiş önceki kavramın makyajlanmış hâlidir. Batılılaşmayı kahpe, karanlık, kaypak, rezil bulur ve sorgular. Çok saldırgan tepki verdiği görülmektedir. Mezkûr kavramların destekçilerini de şiddetle eleştirir:

Batılılaşma miti eskiyince, yeni bir yalan çıktı sahneye, daha doğrusu aynı nâzenin taze bir makyajla arz-ı endam etti: Çağdaşlaşma. İntelijansiyamızın uğrunda şampanya şişeleri patlattığı bu ihtiyar kahpe, Tanzimat’tan beri tanıdığımız Batı’nın son tecellisi. Çağdaşlaşma, karanlık, kaypak, rezil bir kavram. Rezil, çünkü tehlikesiz; masum, tarafsız bir görünüşü var. Çağdaşlaşmanın kıstası ne? Hippilik mi, bürokrasi mi, atom bombası imal etme gücü mü? (Meriç, 2020).

Cemil Meriç, çağdaşlaşmayı adi bir kavram olarak görür. Bu kavramın neyi çağrıştırdığını söyler: “Çağdaşlaşmak düpedüz Avrupahlaşmanın kendisidir.” Bu kavramın sonuçta neyi hedeflediğini belirtir: “... yok olmak”.

Çağdaşlaşmak, elbette ki Avrupalılaşmaktır. Avrupalılaşmak, yani yok olmak.” (Meriç, 2020, s. 25).

Bu kavra ile geçmişle irtibatın koparılmasını, çağdaşlaşırken yani Avrupalılaşırken Osmanlı/Türk varlığının yok olması amaçlanmaktadır. Sonuçta geçmişle bağlarını koparan bir medeniyetin gelecekle bağının olmayacağı düşüncesindedir.

Meriç, çağdaşlık adına kapitalist ve Hristiyan kültürün gereksiz, boş değerlerinin kabul edilmesini sorgular ve şiddetle reddeder. Bu kültürü Osmanlı/Türk kültüründen çok uzak bulmaktadır. Çağdaşlık denen şeyin İslam dininden, Türk dilinden ve düşüncesinden uzaklaşıp yabancı olunan bir medeniyete boyun eğmesi olarak görür: İlgili yazıları şiddetli tepkisellikle örülüdür:

Çağdaşlık, neden Hristiyan ve Kapitalist Batı'nın abeslerine perestiş olsun? (Meriç, 2020, s. 25).

Mezkûr konuyla ilgili olarak Türk aydınını yalancı olarak görür. Kavramlarla oynayarak Türk halkını aldatmıştır. Bu yalanla halk çağdaşlaşmayı “asrileşmek” olarak kavramıştır. Oysa gerçek “Çağdaşlaşmanın halk vicdanında adı asrileşmektir, asrileşmek yani maskaralaşmak, gâvurlaşmak.”tır (Meriç, 2020, s. 25).

3.3. Batı-Doğu

Cemil Meriç, Batı ile Doğu arasında yaptığı karşılaştırmalara dair çıkarımlarını en net Umrandan Uygarlığa adlı eserinde ortaya koymuştur. Burada Batı'nın dayandığı kökleri din olgusu üzerinden irdeler. Batı'nın dinini (Hristiyanlığı) ele alır. Batı ile Doğu'nun hiçbir zaman ve zeminde bir araya gelemeyeceğini düşünür. Hem Batı'nın hem Doğu'nun kendi içinde bir bütün olduğunu söyler. Batı'dan alıntı yapılacaksa günlük yaşantısını, kültürünü, düşüncesini aldığı yolla dinini de alıntılmalıdır. Batı'nın günlük yaşantısı, kültürü, düşüncesi Hristiyanlığın izlerini, etkisini barındırmaktadır. Temel değerler dizisi İncil kökenlidir. Ahlaki yargılarını belirleyen İncil'dir. Doğulunun yolunu çizen de farklı bir iman sistematığıdır.

Doğu ile Batının düşünme biçimleri farklıdır. Neyin düşünüldüğü kadar hangi kalıplar ve doğrular içerisinde düşünüldüğü de önemlidir. Her düşüncenin değerlendirilme koşulları, ölçütleri, normları farklıdır. Batı her şeyden önce maddecidir. Oysa Doğu'nun maddeci olmasının olanağı yoktur. Maddecilik dine (İslam'a) ters bir ideolojidir. Maddeci düşünemeyen bir Doğu'nun Batılılaşamayacağını söyler. Osmanlı maddeci olamazdı. Çünkü maddecilik değerlerine ters olduğundan Batılılaşamadı. Yalnızca bu temel değerler dizisi bile Doğu ile Batı'yı birbirine zıt kılar. Ortak paydada buluşmaları mümkün değildir. Batı maddeye göre düşünür, yıkar, inşa eder:

Batı'da maddecilik bâtılın hisarlarını yıkan bir dinamit, hür düşüncenin dinamiti; Osmanlı İmparatorluğunda maddecilik bir kendi kendini tahrip cinneti (Meriç, 2005, s. 180).

Dini, medeniyetin ayrılmaz bir parçası gördüğünden her ne yapılsa yapılsın Batılı olunamayacağı inancındadır. Din ile medeniyet bağdaşıktır. Herhangi bir medeniyeti oluşturan en önemli unsur din olduğundan Doğu'nun da en temel din varlığı İslamiyet'tir. İslamiyet'in kutsal kitabı Kur'an'ın tüm nüshaları ve mabetleri olan camileri tümüyle ortadan kaldırılsa bile Avrupa, Doğu'yu Hristiyan olmadığı müddetçe hep tehlikeli düşman yığını olarak görecektir: Batı, bir Doğuluya baktığında onu Osmanlı, yani İslam'la aynı şey olarak algılar. Bu durum Doğunun kabullenilmez olması için yeterlidir:

Bütün Kur'anları yaksak, bütün camileri yaksak, Avrupalının gözünde Osmanlı'yız, yani İslam. Karanlık, tehlikeli, bir düşman yığını... (Meriç, 2020, s. 9).

Görünüşte Batı din dışı ideolojilerle düşünür görünse de sonuçta her türlü toplum katmanlarıyla Hristiyanlığa döneceğini bilir. Haça yönelen bir medeniyet her durumda hilale düşmandır. Birbirine zıt medeniyetlerin aynı kapta yoğrulması mümkün değildir. "Haçlı ittifakıyla savaşmış" bir milletin "Avrupa ittifakına" girmesi beklenemez. Geçmişte haçlı savaşlarıyla birbirinin kanını içmiş iki medeniyet aynı tasta su içemez:

Avrupa, maddeciliğine rağmen Hristiyan'dır; sağcısıyla, solcusuyla Hristiyan. Hristiyan için tek düşman biziz: Haçlı ordularını bozgundan bozguna uğratan korkunç ve esrarlı kuvvet... (Meriç, 2020, s. 9)

Cemil Meriç, Umrandan Uygurlu adlı eserinde 1919 yılında Buhran-ı Fikrimiz (Said Halim Paşa (Mehmed müstear adıyla), adında İslami bakış açısıyla yazılmış bir risaleden bahseder ve fikirlerini İslami yönde yorumlamaya çalışır. Bu risaleden alıntılar ve değerlendirmeler yaparak kendi düşüncelerini söyler. Meriç, burada ortaya konan düşüncelere çoğunlukla katılır, kendisi de eklemelerde bulunur.

Cemil Meriç, Osmanlı/Türk aydınları Batıyı her şeyi ile taklit edip Doğunun içine sokmaya çabalasalar bile Batı'yı gerçek yüzüyle tanıyamadıkları kanaatindedir. Bu durum bir kısır döngüye öfke duymaktadır. Batı'dan her şey alınmak istense de Avrupa istediğini istediği kadarıyla vermektedir.

Avrupa'yı, Avrupa'nın istediği kadar tanıyoruz (Meriç, 2005, s. 108).

Osmanlı/Türk aydını elbet Batı'nın gerçek yüzünü yavaş yavaş görecek, öncesinde göstermediklerini görecek ve anlayacaklardır.

Cemil Meriç, düşünceye sınır konulamayacağı, hiçbir milletin başka bir milletten, hiçbir bireyin başka bireyden üstün tutulamayacağı düşüncesindedir. Doğu kendi zihinsel becerileri içinde özgün düşünebilecekken Batı gibi düşünmek, Batı gibi hissetmek istemiştir.

Hiçbir milletin idraki başka bir milletinkinden, hiçbir ferden zekâsı başka bir ferdinkinden daha üstün değildir. Düşünceye sınır çizilemez (Meriç, 2005, s. 193).

Cemil Meriç Doğu ile Batı'yı akılcı olmak bakımından da değerlendirir. Doğu (İslam) ile Batı'nın (Hristiyan) akılcılığını değerlendirir. Sanılanın tersine İslam ülkelerini Batı ülkelerinden daha akılcı bulur. Batı'nın maddeci akılcılığı önce Tanrı'yı sonra da insanı öldürmüştür. Avrupalı hakikati eşyada (somutta) ararken Doğu ise hikmetini yaratılışında, özünde (soyutta) bulur. O, Doğu ile Batı'nın uzlaşmasını mümkün görmez. Maddeciliği Avrupa'yı kapitalist yapar:

Avrupa hastadır. Maddeci medeniyet önce Tanrı'yı öldürdü, sonra insanı..." (Meriç, 2020, s. 121).

Avrupa dışı ülkeler, bilhassa İslam ülkeleri belki de Batı'dan daha akılcıdırlar. Kapitalizme girmemişlerdir. Çünkü onlardaki rasyonalite eşyalaşma değildir. Eşyalaşmanın ferman dinlettiği dünya, Calvin'in kaderci dünyası, yani Kapitalist Avrupa'dır (Meriç, 2020, s.21).

Bir medeniyet göstergesi olarak kanunlar konusunda da aykırı/farklı düşünür. Batı'nın kanunları kendisi için elverişli ve iyi, kendinden olmayanlar için olumsuz sonuçlar doğuran benmerkezci biçimde

düzenlenmiştir. Batı, uydurma medeni kanunlarıyla kendisini kabul ettirir, meşru hâle getirirken başka bir medeniyetin aynısını yapmasına izin vermez. Aynı kanunları uygulayanları ise yabani, çağ dışı olarak yaftalar.

Kanun, eski Yunan'dan beri 'büyük sineklerin yırtıp geçtiği, küçüklerin takılıp kaldığı bir örümcek ağı' Avrupalı için (Meriç, 2005, s. 205).

Meriç'e göre Avrupa medeniyetinin temelini hile oluşturur. Ne kadar ileri medeniyet, o oranda daha çok hile demektir. Batı'nın medeniyet uğruna kullandığı her türlü hileyi ret eder. Zaten Batı, bu hile yöntemlerini başkalarının kullanmasına da müsaade etmez. Kullandığı tüm araçları kendi işi bittikten sonra paylaşmaz, imha eder. Bir karşılaştırma yapar: Fransa'yı Rusya'dan daha medeni, yani daha hileci olarak görür:

Avrupalı için medeniyet, zorun yerine hilenin geçişidir. Fransız, bu mâniada Rus'tan daha medenidir. Daha medeni, yani daha tehlikeli (Meriç, 2005, s. 206).

Cemil Meriç, Bu Ülke adlı eserinde Batıyı değer yargıları ve ahlaki nitelikleri üzerinden de değerlendirir. Batı toplumuna girmek isteyenlerin hangi tercihleriyle ne türlü bedeller ödeyeceğini sorgular. Batı'nın ilerlemek için sanayileşmeye yönelirken "insan"ı öldüresiye istismar ettiğini, bu amacı için insan kanı akıtmaktan geri durmadığını söyler. Batı'dan Goethe ve doğudan Sadi ve Gandi'nin söyledikleriyle tespitlerini doğrular, bunun için ise neler yaptığını değerlendirir:

Semavî kitapların emri: 'Öldürmeyeceksin'. Hristiyan Avrupa, en sefil çıkarları için dünyanın bütün Mandarinlerini öldürdü ve öldürmeye hazır. Goethe: 'Ya örs olacaksın ya çekiç' diyor. Şark, Sadi'den Gandi'ye kadar aksi kanaatte: 'Yemin ederim ki, dünyanın bütün toprakları bir tek insanın kanını akıtmaya değmez (Meriç, 2005, s. 208).

Sonrasında cevabı kendisinde olan "Kim haklı?" diye sorgular. Doğu ve Batı'yı insanlık açısından da değerlendirmeye tabi tutar. Batı'yı hümanizm diye bir ideoloji üretmiş olsa da Doğu'yu daha "insani" bulur. Fakat Batı, iyi bir ideolog, "izm üreticidir". Tüm -izm'lerin Avrupa kökenli olduğuna dikkat çeker:

İzm'ler idrakimize giydirilen deli gömlekleri... İtibarları menşelerinden geliyor. Hepsisi de Avrupalı.

Batı, kendi yaptığı onursuzlukların karşısında olduğunu göstermek ister. Ürettiği -izmleri kendisine siper yapar. Doğu böyle bir ideale, düşünceye, bilime an itibarıyla sahip değildir. Batı ulaştığı seviye dolayısıyla bunu yapabilecek güçtedir.

Cemil Meriç, Osmanlı Devleti'nin Tanzimat fermanıyla giriştiği köklü değişikliklerin yanlış yapıldığını, olumsuz sonuçlar doğurduğu kanaatindedir. Plansız, programsız çalışmalar devleti yıkıma götürmüştür. Bir medeniyetin, kendi geçmişini yok sayarak kendisine yeni bir medeniyet kurma düşüncesi yanlış kurgulanmış bir düşüncedir. Bir medeniyet kaldırılıp kendisiyle tamamen alakasız bir kültüre monte ettirilmeye çalışılmamalıydı:

Yaptığımız Batılılaşmak değildi, çünkü Batılılaşamazdık. Bir medeniyetin başka bir medeniyete istihale edemeyeceği, Danilevski'den beri bir kaziye-i muhkeme... (Meriç, 2020, s. 26)

Kıyaslamaları duygusal değil, ontolojiktir, olgusaldır, gerçekçidir. Ona göre Doğu dünyası Batı'ya yabancıdır. "Doğu, Batı ormanında kayıptır." Bilmediği bir yoldur. Muhteşem Doğu acınacak haldedir.

Durmaksızın Batı'dan bir şeyler almakta, aldıklarını anlamamaktadır. Anlamadığı hâlde daha çok alma çabasına girmektedir. Akışın kesilmesi durumunda "gerici"likle itham edileceğini sanmaktadır.

Cemil Meriç, Batı toplumlarını Osmanlıyla karşılaştırır. Batı'nın tarihini, toplumsal sınıflar üzerinden yorumlar. Batı'da toplum fikri yoktur, bireyseldir, ferttir. Batı'da millet yerine sınıflar vardır. Osmanlı ise Avrupa'nın aksine birçok unsurdan oluşan bir terkiptir, sınıf yoktur. Millet, devlet yapısında organize olmuş bir teşkilattır. Osmanlı toplumlarından, Batı ise bireylerden oluşmuştur:

Batı tarihini, içtimâî sınıflar izah eder. Anahtarı ferdiyettir. Kişi, yalnızlığını lonca, kilise gibi bazı topluluklarda unutmaya çalışır. Fakat ya zalimdir, ya mazlum. Batı'da millet yoktur. Yoktur çünkü Roma'dan itibaren sınıflar vardır. Patrisyenler, plepler, köleler, feodal beyler, toprak köleleri, burjuvazi, proletarya. Her milletin içinde birkaç millet vardır. Bugüne kadar böyledir bu. Osmanlı'da sınıf yoktur. Para bir tahakküm vasıtası değildir, bir hizmet vesilesidir (Meriç, 1998).

Cemil Meriç, her şeyi ile Batılılaşmanın karşısındaymış gibi anlaşılmalıdır. Meriç'in itirazı Batılılaşmaya değil bunun oluş biçimindedir. Batı'dan aktarımın bilinçsiz ve düzensiz yapılmasına, bunu yaparken de var olan değerlerin reddine karşıdır. Kültürel etkileşimin mutlaka gerçekleşeceğini kabul eder. Zor durumda ve batan bir devletin yanı başında duran, sürekli yükselen bir medeniyete sarılması olağandır. Osmanlı, bir plan dâhilinde ve özellikle kendisi kalarak Batılılaşmalıydı. Oysa sanki bir "sara nöbeti" şeklinde gerçekleşmiştir. Doğu, tüm varlığını feda ederek Batı'ya sarılmış, ona teslim olma arzusuna düşmüştür:

İstese de istemesek de Avrupalılaşacaktık. Ama bu inkılâp, bir teslimiyet değil, bir temessül olmalıydı (Meriç, 2005, s. 123).

3.4. Aydınlar

Cemil Meriç, deneme/yazılarında Türk aydınının Batılılaşma-çağdaşlaşma üzerindeki etkilerini irdeler.

Osmanlı aydınını Tanzimat'tan önce ve sonra olarak iki döneme ayırır: Tanzimat'tan önce Türk aydınları yaşamları, zevkleri, arzuları, meslekleriyle halktan herhangi bir ayrıcalığı olmayan sıradan kişilerdir. Her birinin mesleği vardır, becerileri ölçüsünde işlerle meşguldürler. Ayrıcalıklı, halktan kopuk bir aydın sınıfı yoktur. Tanzimat'la birlikte aydının davranışı, durumu değişir. Aydın geçmişiyile ilgisi olmaması gereken ayrıcalıklı bir kişi olmuştur. Batı'yı temsil eder, onun gibi giyinir, davranır. Batı tarafından sevilip benimsenmesi ihanet ettiği ölçüde artar:

Tanzimat'tan sonra durum değişir. Aydın, kendi tarihinden koptuğu ölçüde aydındır; kendi tarihinden, yani kendi insanından. Batı'nın temsilcisi olduğu ölçüde aydın... Batı medeniyetine bağlanmak, deri değiştirmekle olmaz. Daha köklü, daha uzvî bir istihale gerek. Aydın, bu istihaleyi başardığı yani ihanette muvaffak olduğu ölçüde benimsenir Batı tarafında... (Meriç, 2020, s. 27)

Bu yeni aydın tipi kalabalıktan nefret eder, padişahı hain olarak görür. Padişahın yokluğunda Batı'nın yardımıyla ülkeyi kendisinin yöneteceğini düşünür: "Kalabalık Caliban'dır, sevimsiz, pis, ahmak Caliban." (Meriç, 2020, s. 28).

Meriç'e göre Türk aydını Tanzimat'tan itibaren Türk halkını aldatmaktadır. Kendisi de Batı tarafından aldatılmıştır. Bu duruma düşmesinin sebebi Batı'yı iyi tanımamasından kaynaklanır. "Türk aydını başkaları tarafından yazılmış bir senaryonun oyuncusudur." Bu oyuncular bilmedikleri bir ütopya

uğruna hem kendilerini hem de toplumu kurban etmiş, zehirlemiştir. Batı'nın hastalıklı taraflarını ülkemize taşımışlardır:

Aydınlarımız, Batı'nın her hastalığını ithale memur bir anonim şirket. On dokuzuncu asırda ithal ettikleri hastalığın adı buhrandı.

Tanzimat sürecinde gerçekleşen Batılılaşma uygulamalarını Türk aydını üzerinden yorumlar. Tanzimat'ta Batılılaşma hedef obje, Türk aydını ise ona yön veren, hareketlerini belirleyen öznedir. Avrupa, Tanzimat aydını için ulaşılmaz harika bir idealdir. Sürekli Avrupa'yı sayıklar durumdadır. Bu zannı yüzünden anlayıp bilmeye çalışmak yerine onu yalnızca arzulamıştır. Bu hâliyle Divan edebiyatında varlığı kesin olmayan, hayalî ihtişamı ile ulaşılamaz sevgiliyi hatırlatır, erişilmez sevgiliyi sayıklar durur:

Tanzimat devrinin aydını, ecdadını kendisi için kurulan bir ziyafet sofrası sandığı Avrupa'yı, erişilmez bir dünya olarak sayıklamaya başladı.”

Bu yaklaşımı yüzünden Türk aydını Avrupa'yı fethedemedi, edemezdi. Çünkü fikri yoktu, düşünemiyordu. Osmanlı'nın fethetme yöntemi olan kılıçla mümkün olamazdı:

Tanzimat aydını Avrupa kültürünü fethedemedi. Neyle fethedecekti? Kültür süngü ile fethedilemez (Meriç, 1997, s. 126).

Avrupa'nın çok büyük bedeller ödeyerek oluşturduğu medeniyet sofrasına Osmanlı aydını başköşeye oturarak nasıplenebileceğini sandı. Batı kendisinden öyle kolayca vermeyecekti. Batı'yı tanınması, bilmesi, tarih, kültür sürecini okuması gerekmektedir. Batı üzerine pek kimse de okumak, düşünmek isteğinde, çabasında değildi. Avrupa birden bire Avrupa olmamış, tarihi süreçlerden geçerek gelmiştir:

Önce hayran olduğu medeniyeti adım adım tanımak, sonra tatmak, benimsemek zorundaydı. Büyük gayretler sarf olundu. Avrupa, Avrupa olabilmek için kaç asır beklemişti. Kaç medeniyetin kapısında diz çökmüş, kaç hocadan ders dinlemişti? (Meriç, 1997, s. 126).

Tanzimat Dönemi aydını Batı medeniyetine geçmek uğruna, geçmişini nefretle kendisine ve halka unutturma çabasına düşmüştür. Ellerine geçen her şeyi adeta yağma malı gibi ölçüsüzce, kaçırırçasına ceplerine doldurmaya çalışmıştır. Bu ithal medeniyetin Osmanlı'nınkiyle hiçbir benzerliği yoktur. Bilime aykırı eylemlerle memlekete bilim depolamak isteniyordu.

Bu arada tebaamızın bir kısmı uyuşukluktan kurtuluyordu. Âdetlerde değişiklikler oluyor, yeni ihtiyaçlar çıkıyordu sahneye. Ama ithal edilen bir medeniyetti bu, ağır ve kaçınılmaz bir olgunlaşmanın meyvəsi değildi (Meriç, 2020, s.34).

Osmanlı'da Batı'ya yönelim, değişim dıştan dayatma ile değil, özünden istektir. Yani tutturulan yanlış yol Avrupalıların dayatmasından öte Osmanlı aydınının kendi işgüzarlığıdır. Yanlış çıkarımları yüzünden Osmanlı için sonuç iyi olmamıştır. Böylece Osmanlı ne kendisi ne de Batılı olabilmıştır. Umulandan çok farklı melez bir toplum ortaya çıkmıştır. Batı'nın vermeğe istekli olduğu kadar Osmanlı Batı'dan alabilmıştır. Batı'dan alınan kısım Osmanlı için ölümcül olmuştur.

Böyle olduğu için, Avrupa'nın faziletlerinden çok rezaletlerini aldık... (Meriç, 2020, s. 34).

Avrupa'nın faziletlerinden çok rezaletlerini almak Osmanlı'yı tarih sahnesinden silinmesine dek Avrupa'nın kucağına atmasına ve ebedi bir kölesi olmasına neden oldu. Kendi isteğiyle Avrupa'dan alıntılara girişen Osmanlı bilinç yeteneğini kaybetti. Egemenliğini tamamen Avrupa'ya devretti. Artık düşünce özgürlüğünden de mahrum kalmıştı. Osmanlı bilinçsiz bir şekilde Avrupa'nın egemenliğine girmişti.

Cemil Meriç, Kültürden İrfana adlı eserinde düşüncelerinden yararlandığı Celal Nuri'ye özellikle değinir. Celal Nuri'nin Türk İnkılâbı adlı eserini Batılılaşma ve çağdaşlaşma kavramları üzerinden değerlendirir. Celal Nuri hem Avrupalı olmanın hem de Asyalı kalmanın mümkün olmadığını söyler. Osmanlı, Avrupalılaşmazdı. Hem devletin temeli sağlam değildi hem de Osmanlı milleti uyum yeteneğinden yoksundu. Osmanlı geçmişini, Asyalılığını unutuyordu ve unutamayacaktı.

Buhran-ı Fikrîmiz'de aydınlarımızı sorgular. Ona göre aydınımız, Batı'nın baskısı altında kendi öz benliğini kaybetmiş ve Batı'nın hizmetkârı olmuştur. Hastalıklı Batı hayranlığına kapılan, Batı medeniyeti ile sarhoş olan aydınlar halkın da kendileri gibi sarhoş olmasını istemektedir. Halkı yanlarına çekebilmek için birtakım çabalara girişirler. Sonuçta yaptıkları sadece ülkeyi bilinmezliğe sürüklemektir. Risalede ortaya konan düşüncelerle Cemil Meriç'in çağdaşlaşma-Batılılaşma hakkındaki görüşü örtüşmektedir:

Oysa kendileri, Batı medeniyetinin baskısı altında kişiliklerini kaybederek aşırı bir Batı hayranlığına yakalanmışlardır. Milletın kurtuluşunu, bu marazî düşkünlüğü memlekette yaymakta buluyorlar. Yaptıkları, düşüncelerde türlü buhranlar yaratarak, yurdu karanlık meçhullere doğru sürüklemek. Özellikleri, içinde yaşadıkları çevreyi boyuna kötümek... İzah ve ispat edemediği için, itham; anlayamadığı için inkâr eden ümitsiz ve kısır bir tenkit... Gerçeği bilmez bu aydınlar, olması gerekeni keşfe çalışırlar... Tek amaçları vardır, toplumu yıkıp yeni baştan kurmak. Vatanlarında hiçbir manevi haz duymayanların, bu vatanla nasıl bir ilgileri olabilir? (Meriç, 2020, s. 65).

Cemil Meriç, savaş dönemi aydınlarının, üzerinde yaşadığı toprakların sahibi olan halktan yana durmayıp Osmanlı'yı devirmesi için Batı'nın yanında durduklarını söyler. Onlara göre bu tavırları, medeniyetin gelmesi için gerekli bir durumdur. Elbette medeni olandan yana olmaları gerekirdi (!).

Ama Balkan Savaşı kopmak üzereymiş, Avrupalı dostları hasta adamın mirasını bölüşmek için sabırsızlanıyorlarmış, onlara ne! Dava: Ne pahasına olursa olsun Osmanlı'yı yıkmak. Medeniyet bunu icap ettirmiyor mu? Efendileri yalan mı söyleyecek? Kendine yeni cetler arayan kibar entelijansiyamız, elbette ki Yunan'ı Moğol veya Hun'a tercih edecekti (Meriç, 2020, s. 14).

Meriç'e göre Türk aydını henüz yolun başında geriye düşmüştür. Çünkü kendini tanımamaktadır. Kendisini tanımayan aydın başka bir medeniyeti tanıyıp doğru alıntı yapamayacaktır. Meriç, karşılaştırma yapabilmek için her iki medeniyeti de bilmek, tanımak gerektiğini söyler. Doğu'dan yoksun kalan aydın son durumda çok istediği Batı'dan da yoksun kalacaktır. Geçmişiyile bağlarını kopardığından birikiminden, deneyimlerinden, dolayısıyla kendi özünden kopacaktır. Bu tip aydınların geleceği inşası olası değildir. Batı'yı yüceltenler, Batı'yı tanıdığını zannedenler gerçekte Batı'yı tanımamaktadır. Batı, kendisini gerçekte tam anlamıyla tanımayan bu tip aydından uzak duracak, istemeyecektir.

Batı'yı ihya eden zihniyet, bizi çökertiyor. Çünkü Batıcılar, gerçekte Batı'yı da tanımıyorlar (Meriç, 2020, s. 62).

Meriç, bu risalede ortaklaştığı fikirlerini denemelerinde ve ilgili konulardaki metinlerinde aktarmayı sürdürecektir. Risaleden alıntılara devam eder:

Batı'da ıslah korumak içindir; bizde yok etmek için. Batı perestîşkârları, kitapta gördükleri her hastalığın kendilerinde de olduğunu vehmeden toy tıp öğrencilerine benzerler. Kucağında yaşadıkları toplumu sıhate kavuşturmak için kitaba sarılır. Onu hayali hastalıklarla donatırlar. Kendi tarihimiz, kendi meselelerimizle uğraşmak, bir tenezzüldür onlar için. Asırlarca önce kurulmuş bir devleti dünya tarihine istikamet vermiş bir medeniyeti küçümsüyorlar. Yeni doğmuş bir toplum sanıyorlar bizi. Bu peşin hükümle koştukları Batı irfanı, onları 'fikren muhacerete', 'ruhen tebdil-i tabiiyete sürüklemektedir (Meriç, 2020, s. 61).

Cemil Meriç, Umrandan Uygurlığa adlı eserinde Ali Paşa'nın vasiyetnamesi üzerine yaptığı değerlendirmede şu tespitlerde bulunur:

Avrupa'nın her istediğini yapar gibi görünüyorduk. Bu teklifler umumiyetle caziptiler ama bizim için değil kendileri için. Bunların hepsini kabul etsek mahvolurduk ama bunu Avrupa'ya anlatmak gücü ve ihtiyatsızlık olurdu. (Meriç, 2020, s. 35).

Meriç, durum analizi yaptıktan sonra Türk aydınlarına önerilerde bulunur. Kurtuluş reçetesi sunar: Avrupa ile Osmanlı birbirinden farklı toplumsal koşullarda doğmuş, gelişmiş medeniyetler olduğundan mevcut yaşayışları, düşünceleri ve inanç esasları ile inandıkları olgular da farklılaşmıştır. Osmanlı, Avrupa'ya nispetle farklı medeniyetlerle ilişkiler kurmuş, dolayısıyla farklı şeyler hissetmiştir. Meriç, Kurtuluş için asıl varlığımıza, özümüze dönmeyi önerir:

Devlet-i Aliye günden güne zayıflamaktadır. Niçin saklamalı: Onu bu hale düşüren sebeplerin başında Avrupalılaşma gelir. Temellerini III. Selim'in attığı bu zihniyeti, derin cehaleti ve sonsuz hayalperestliği yüzünden, II. Mahmut son haddine vardırıır. Bâbîâli'ye tavsiyemiz şu: Hükümetinizi dinî kanunlarınıza saygı esası üzerine kurun: Zamana uyun, ıslah edin. Ama yerine, size hiç de uymayacak olan müesseseleri koymak için eskilerini yıkmayın. Batı kanunlarının temeli Hristiyanlıktır. Türk kalınız. Avrupa'nın şartları başkadır, Türkiye'nin başka. Avrupa'nın temel kanunları, Doğu'nun örf ve âdetlerine taban tabana zıttır. İthal malı ıslahattan kaçının. Bu gibi ıslahat Müslüman memleketlerini ancak felakete sürükler (Meriç, 2020, s. 31).

3.5. Gerici

Meriç, yeni bir kavramı irdeler: Gerici. Bu Ülke'de gerici kavramının ne olduğundan çok ne olmadığını net olarak ifade eder. Avrupalılaşmaya yani çağdaşlaşmaya direnenlerin itham edildiği bir kavram hâline gelmiştir. Kokuşmuş bir leş (murdar) olan Avrupa kültürü yerine muhteşem bir mazi olan öz kültürümüze yönelen kişileri namuslu olmakla tanımlar:

Murdar bir hâlden muhteşem bir maziye kanatlanmak gericilikse, her namuslu insan gericidir (Meriç, 2005, s. 82).

Kendi muhteşem medeniyetini yok sayıp durmadan başka bir medeniyeti iktibas etmeyi namuslu; bunları hor görenleri ise namussuz gören zihniyete düşmandır.

4. Sonuç

Oksidentalizm, Osmanlı ve İslam dünyasına Avrupa ana kıtasından aydınların bilimsel bilgilerini ifade eden Oryantalizm kavramına karşılık Doğu'dan Batı'ya bilimsel bakışı tanımlayan yeni bir disiplindir. Bu karşıtlık itirazı barındırmamaktan çok bazı kavram ve olguların yeniden değerlendirilmesini ifade etmektedir. Her ne kadar Çin ve diğer Asya ülkelerinde de benzer çalışmalar yapılmış ise de ana eksen Osmanlı/Türk ve İslam dünyası aydınlarının entelektüel tespitleridir. Özü itibarıyla çatışmacı değil, açıklamacıdır.

Oksidentalizm kavramı henüz çok yeni bir disiplin olarak terimleştirilmiş ise de bu kavramının içine girebilecek hemen hemen tüm meseleler birçok aydın tarafından çok öncesinden zaten tartışılmıştır. Cemil Meriç, Türk aydınının düştüğü en önemli engel olan "ideolojinin etkisinde" kalmadan sistemli, kapsamlı, tutarlı ve etkili tespitte bulunmuştur. Tespitleri, çözümlenmeleri ve yorumları olgusaldır. Cemil Meriç, kendisinden önce de çok tartışılmış temel kavramlardan olan çağdaşlaşma, modernleşme, aydınların tutumu, Batılılaşma ve Doğu ile ilgili tespitlerde bulunmuştur.

Hem Doğu'yu hem de Batı'yı iyi şekilde okuyan ve bu okumaları üzerine değerlendirmeler yapan Cemil Meriç, Batı'yı her haliyle iğreti, uzak durulması gereken ucube bir medeniyet olarak görmez. Batı medeniyetinin birçok konuda Doğu'yu geride bıraktığının farkındadır. Batı'ya eklemlemektense Doğu'nun da öz kültürünü geliştirerek kendi Rönesans'ını yapması gerektiğini düşünür.

Batı kültürüne sarılmak isteyen Müslüman/Türk milleti bundan kazançlı çıkmamıştır. Bir medeniyete sarılabilmek ancak o medeniyeti iyi bir şekilde tanımakla mümkün olacaktır. Oysa Türk aydını hiçbir zaman Batı'yı hakkıyla tanıyamamıştır. Osmanlı/Türk toplumunun görüp geçirdiği tecrübelerden hareketle kendisine yabancı, kendi öz varlığından habersiz olduğunu söyler.

Kur'an'ları yakmak, tüm mabetlerini yıkmak dâhil Batı'ya her ne taviz verilirse verilsin Batı, Doğu'yu bir zamanlar kendilerine "Allahu Ekber" diye bağırarak saldıran eli kılıçlı savaşçılar olarak hatırlayacaktır. Doğu toplumu da her ne yaparsa yapsın Orta Asyalılığından kurtulamayacaktır.

Cemil Meriç, Doğu'dan bir Batı çıkmayacağı kanaatindedir. Ne Doğu, Batı'nın geçtiği yollardan geçmiş ne de Batı, Doğu'nun yaşadığı ıstırapları yaşamıştır. Doğu için yapılması gereken, öncelikle kendi kültürel geçmişini çok iyi öğrenmek olmalıdır. Öz değerlerini yaşadığı asra taşımaları, ardından ise müşterek bir ortaklık düzlemi oluşturmalıdır. Kendi kültür ve gerçeklerine yabancı olmamak şartıyla Batı'yı tanımalıdır. Doğu-Batı sentezi vücuda getirmelidir.

Kaynakça

- Açıkgöz, H. (1993). *Cemil Meriç İle Sohbetler*. İstanbul: Seyran.
- Armağan, M. (2020). *Cemil Meriç Konuşuyor*. İstanbul.
- Aslan, T. (2009). *Osmanlı Aydınlarının Gözüyle Batılılaşma*. İstanbul: Erdem
- Aytaç, G. (2007). *Deneme Üzerine Bir Karşılaştırmalı Edebiyat Çalışması*. Ankara: Hece.
- Bezci, E. (2023). *Bir Başka "Hernani Savaşı": Cemil Meriç'in Hernani Çevirisi*, Frankofoni, / 1, Sayı 42, 143-169.
- Bulut, Y. (2007). *Oryantalizm, İslam Ansiklopedisi*, Cilt 33, s. 428-437. Ankara: TDV.
- Bulut, Y. (2002). *Oryantalizmin Tarihsel Gelişimi Üzerine Bazı Değerlendirmeler*, Marife, Yıl 2, Sayı 2, Kış, s. 13-38.

- Büyükbaş, H. ve Kurtbaş, İ. (2016). *Cemil Meriç'in Medeniyet Telakkisi*, Doğumunun 100. Yılında Cemil Meriç Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 5-6 Mayıs, Gümüşhane.
- Çakır, H. (2022). *Cemil Meriç Düşüncesinde Doğu-Batı Çelişkisinin Görünümleri ve Oryantalizm Sorunu*, Cemil Meriç Üzerine Yazılar, Yalçın Çetin (Editör). Ankara: Nobel.
- Çetin, Yalçın (Ed.) (2022). *Cemil Meriç Üzerine Yazılar*. Ankara: Nobel.
- Dölek, İ. (2022). *Cemil Meriç ve Din: Yahudilik ve Yeni Hristiyanlık, Cemil Meriç Üzerine Yazılar*, Yalçın Çetin (Editör). Ankara: Nobel.
- Fidan, A. (2014). *Cemil Meriç'in Perspektifinden Din, Toplum ve İdeoloji*, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 14(1): 215-238.
- Gencer, Tülay (2015). *Cemil Meriç ile Türk Modernleşmesine Bir Bakış*, BEU SBE Dergisi, cilt 1, sayı 1.
- Karabulut, M. & Biricik İ. (2021). *Oksidentalizm ve Necip Fazıl Kısakürek'in "Aynadaki Yalan" Romanında Oksidentalist Algı*, Academic Knowledge, Cilt: 4 Sayı: 1, s. 17-11.
- Karakaş, Ali. (2017). *Hadis Oksidentalizmi ve Fuat Sezgin*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Mengi, N. (2005). *Bir Edebi Tür Olarak Deneme ve Türk Edebiyatındaki Yeri*, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.
- Meriç, C. (2005). *Bu Ülke*. İstanbul: İletişim.
- Meriç, C. (1997). *Jurnal I*. İstanbul: İletişim.
- Meriç, C. (1998). *Jurnal II*. İstanbul: İletişim.
- Meriç, C. (2017). *Kültürden İrfana*. İstanbul: İletişim.
- Meriç, C. (2021). *Işık Doğudan Gelir*. İstanbul: İletişim.
- Meriç, C. (2020). *Umrandan Uygarlığa*. İstanbul: İletişim.
- Meriç, C. (2008). *Mağaradakiler*. İstanbul: İletişim.
- Meriç, C. (1980). *Kırk Ambar*. İstanbul: Ötüken.
- Meriç, C. (1981) *Bir Faciannın Hikâyesi*. İstanbul: Umran.
- Meriç, Ü. (2016). *Babam Cemil Meriç*, İstanbul: İnsan.
- Metin, A. (2013). *Oksidentalizm: İki Doğu, İki Batı*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Özçelik, T. G. (2015). *Doğu ve Batı Dikotomisinin Yarattığı Gerçeklik: Oryantalizm-Oksidentalizm*, International Journal of Eurasia Social Sciences, yıl 6, Cilt 6, Sayı 19, Haziran, s. 168-191.
- Taş, K. (2007), *Din ve Toplum Karşısında Cemil Meriç*. İstanbul: Artus Kitap.
- Said W. E. (1989), *Oryantalizm* (Çeviren: Selahaddin Ayaz). İstanbul: Pınar.
- Yücer, R. (2019), *Hüseyin Cemil Meriç'in Batı Medeniyeti Hakkındaki Düşünceleri*, Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, sayı 2, 2019, Bahar.